
Een bijdrage aan menswaardige zorg

Interview met Fokje Wierdsma

Wat is menswaardige zorg en hoe draag je daar als medewerker in de zorg aan bij? Deze vragen houden veel geestelijk verzorgers bezig. Islamitische geestelijk verzorgers kunnen daarbij problemen tegenkomen die samenhangen met de eigen traditie. Fokje Wierdsma, predikant bij het wijkpastoraat Bloemhof en supervisor en trainer bij het trainingscentrum Kor Schippers in Rotterdam, werkt al jaren in een wijk waar veel moslims wonen. Als supervisor begeleidt ze bovendien een groep studenten geestelijke verzorging van de Islamitische Universiteit Rotterdam.

Emma Schotveld

EEN COLLEGA VAN HAAR, OOK SUPERVISOR, werkt met islamitisch geestelijk verzorgers. Vanuit deze beide groepen ontstond het idee voor een symposium met de titel 'Praktische dilemma's in de zorg – hoe houden we het menswaardig?' In dit interview vertelt Fokje, een van de initiatiefnemers, over de achtergronden van het symposium

(dat afgelopen voorjaar plaatsvond) en over de vragen die rondom het onderwerp spelen.

'Praktische dilemma's in de zorg – hoe houden we het menswaardig?' Zo heet het symposium dat jullie hielden. Het werd georganiseerd door een initiatiefgroep van geestelijk verzorgers van diverse levensbeschouwelijke achtergrond, supervisoren en (oud)studenten van de Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR). Hoe is deze groep eigenlijk ontstaan?

De Islamitische Universiteit in Rotterdam heeft een afstudeerrichting Islamitische Geestelijke Verzorging, waar mannen en vrouwen worden opgeleid tot islamitisch geestelijk verzorger. Zij kiezen voor deze opleiding omdat ze in de praktijk zien dat het vak van de imam heel verschillend is van dat van een geestelijk verzorger. Bijna alle studenten zijn mensen die al een beroep uitoefenen – vaak in de zorg – en ze zijn heel erg geïnteresseerd in de positie van hun geloof in relatie tot geestelijke verzorging. Vanwege de accreditatie van de IUR moeten studenten als ze stage lopen in het kader van de opleiding, ook supervisie krijgen. Een jaar of vijf geleden ben ik gevraagd om die supervisie te geven.

Een collega van mij bij Kor Schippers werkt

ook als supervisor, met islamitische geestelijk verzorgers die al afgestudeerd zijn maar in de praktijk tegen bepaalde problematiek aanliepen en daarom supervisie vroegen. Binnen de verschillende supervisiegroepen bestond een algemeen gevoel dat de (geestelijke) zorg zo onder druk staat door bezuinigingen en efficiëntie-denken dat het bijna onmenselijk wordt in de uitvoering. Om daar iets mee te doen is de initiatiefgroep ontstaan, met (oud) studenten en hun collega geestelijk verzorgers uit hun werk- of stagepraktijk. Hoe houden we de zorg menselijk, menswaardig? Hoe kunnen we onze zorgen kenbaar maken en onze werkwijze met meer mensen delen? Door het gesprek te verbreden wilden we ook personeel uit andere lagen van de instellingen betrekken in het gezamenlijke reflectieproces, in de hoop dat dit de kwaliteit van dienstverlening zou verhogen. Zo is het idee voor een klein symposium ontstaan. Voor de uitvoering hebben we samengewerkt met een aantal docenten van de IUR.

Hoe hangt het verlangen naar menswaardige zorg samen met de dilemma's waar de islamitische geestelijk verzorgers in de praktijk tegenaan lopen?

Religieuze jurisprudentie en dogmatiek volstaan niet meer

We merken allemaal dat de (geestelijke) zorg onder druk staat van bezuinigingen, dit geldt voor alle werkvelden. De omgang met cliënten of patiënten wordt bijna onmenselijk, omdat er te weinig tijd voor ze is. Naast deze gedeelde ervaring werd in de supervisiegesprekken duidelijk dat we als geestelijk verzorgers de mens centraal willen stellen, zodanig dat ieder tot zijn recht komt als uniek persoon.

Maar er is soms zo weinig tijd voor mensen, dat er voor het diepe doordenken en contact houden met mensen geen gelegenheid is. In de praktijk van de islamitische geestelijk verzorgers vragen juist de dilemma's in het spanningsveld van de Nederlandse context en jurisprudentie en dogmatiek veel tijd. Kijk bijvoorbeeld naar de casus (zie kader); tijdgebrek kan ertoe leiden dat er vanuit theorie gedacht wordt. Vanuit islamitische jurisprudentie had deze geestelijk verzorger kunnen zeggen: 'Het mag niet, klaar'. Maar hij heeft het omgekeerde gedaan en juist

Opzet symposium

Omwille van de gewenste verdieping werd het werkveld beperkt tot de praktijk van een verpleeghuis en daarbinnen een dilemma van een moslim geestelijk verzorger. Analoog aan de werkwijze binnen de supervisiegroep werd gekozen voor de bespreking van casuïstiek, om op die manier het dilemma voor te leggen aan een groter publiek. Na de presentatie van de casus door de betreffende geestelijk verzorger, werd eerst gereageerd door een imam. Hij haalde de jurisprudentie met betrekking tot deze zaken aan, zoals deze in de bronnen van de islam staat beschreven. In kleine groepen werden de deelnemers vervolgens uitgenodigd het dilemma te bespreken en hun bevindingen te delen aan de hand van twee vragen:

1. Herken je de basis van geestelijke verzorging in de vertrouwenspositie met de bewoner in het verpleeghuis?
2. Kun je als geestelijk verzorger het 'mysterie' dat zich afspeelt tussen de bewoner en haar/zijn God, in de keuze voor beëindiging van het leven uithouden?

In het slotgedeelte van de bijeenkomst werden de meest dringende vragen voorgelegd aan een forum, bestaande uit docenten van de IUR en geestelijk verzorgers van verschillende geloofsrichtingen.

de mens centraal gesteld. 'Het gevoel van menswaardigheid ga ik samen met deze mevrouw onderzoeken en daar blijf ik trouw'. En trouw kost tijd! In die trouw wordt deze persoon recht gedaan; in haar geloof, haar mens-zijn. Ook aan wie zij wil zijn in relatie tot haar familie, de context om haar heen. Daar heeft hij steeds zorgvuldig aandacht aan besteed.

Het was voor hem heel duidelijk dat hij zich niet onder druk wilde laten zetten door regels vanuit de overheid of organisatie – je hebt maar zoveel uren te besteden. Maar ook niet door religieus dogma of jurisprudentie. Menswaardige zorg, de vertrouwenspositie van geestelijk verzorger tot bewoner, dat is voor hem het wezen van zijn religieus en professioneel zelf verstaan. 'Zo wil ik het doen en niet anders.' In het kader van integratie en samenwerken binnen multireligieuze teams verandert er veel voor de islamitische geestelijk verzorgers. Wij zien een verschuiving in paradigma, het is niet meer

'Allah wil het zo'. Dat was nog een reden waarom wij het belangrijk vonden dit symposium te organiseren.

Het verlangen naar menswaardige zorg geldt voor alle geestelijk verzorgers in de verschillende werkvelden. We hebben gekozen voor casuïstiek die een van de dilemma's laat zien waar islamitisch geestelijk verzorgers tegenaan lopen, omdat we vanuit een praktijkervaring wilden werken als basis voor het symposium.

Waaruit bestaat het genoemde verschil tussen de imam en de geestelijk verzorger? Heeft dat ook te maken met de dilemma's die de islamitische geestelijk verzorger in de praktijk tegenkomt?

Ik werk al twee decennia in het wijkpastoraat, in een wijk waar veel moslims wonen. Daardoor heb ik veel contact met moslims die daar wonen en werken en met moskeeën. Ik heb gezien dat zij in de loop van die jaren ook naar de kerken hebben gekeken, wat doen die eigenlijk? 'Hé, die hebben pastoraat' – zorg voor mensen op gestructureerde wijze. De moskee heeft zich lang beperkt tot het vrijdaggebed, de hoofddienst, en daar gingen dan vooral de mannen naar toe. Zorg voor de naasten werd meer op persoonlijke basis, onderling geregeld. Dat heeft ook te maken met het feit dat imams vaak vanuit het land van herkomst hier naar toe werden gestuurd en ook alleen maar voor vier jaar. Ze spraken de taal niet, verdiepten zich toen nog niet in de Nederlandse cultuur en de problematiek van Nederlandse moslims. Dit is in de loop van de jaren heel erg veranderd en zo is de behoefte ontstaan aan islamitische geestelijke verzorging en een opleiding daarvoor.

De context van de Nederlandse samenleving speelt een grote rol bij geloofs- en levensvragen van moslims die inmiddels al een aantal generaties hier wonen. Het volstaat niet meer om daar alleen vanuit religieuze jurisprudentie en dogmatiek naar te kijken, zoals in de islam gebruikelijk was. In dat spanningsveld ontstaan dilemma's waar een

islamitisch geestelijk verzorger in de praktijk mee te maken krijgt [zie ook de column van Saida Aloulad-Baktit, TGV 78 – red.].

De imams hebben een heel ander type opleiding gehad, een hoofdzakelijk religieuze opleiding. De opleiding tot geestelijk verzorger is veel breder en omvat een combinatie van kennis over de islam, de jurisprudentie in de islam, en natuurlijk Korankennis, maar daarnaast ook een heel gedegen kennis van psychologie, psychiatrie en van het Nederlandse stelsel onder andere met betrekking tot zorg en justitie. In de opleiding tot imam bestaat er, voor zover ik weet, ook geen specialisatie voor pastoraal werk of iets dergelijks, zoals in onze theologische opleidingen.

In een beschrijving van het symposium vertelde je dat jullie geen debat wilden, maar een gesprek. Je noemde het een ‘delicaat proces van gezamenlijk zoeken’. Waarom was dat zo belangrijk?

We wilden graag de intensieve gesprekken zoals we die voerden tijdens supervisiebijeenkomsten voortzetten en delen met een breder publiek. Daarom hebben we na het voorleggen van de casuïstiek de deelnemers in kleine groepen daarover verder laten praten aan de hand van twee vragen (zie kader). Bij een debat heb je een heel ande-

re sfeer en gaat het vaak om bepaalde standpunten die tegenover elkaar staan. Door mensen in kleine groepen met elkaar in gesprek te brengen over hun ervaringen en de beleving daarvan, zorg je voor verdieping. Op die manier ontstaat begrip voor verschillende standpunten en kunnen ook nieuwe inzichten ontstaan. En dat gebeurde ook, dat was heel spannend. De geestelijk verzorger die de casuïstiek inbracht is gepromoveerd op de jurisprudentie in de islam. Hij kent de regels dus heel erg goed. 's Middags nam hij deel aan het forum en als dagvoorzitter stelde ik hem op een gegeven moment de vraag wat hij voelde toen hij instemde met het verzoek van zijn 'cliënt' om haar te steunen in het euthanasieproces. Hij zei: 'Ik was bang, hartstikke bang'. Vanuit de jurisprudentie gezien is dat logisch, want hij wist dat het niet kon. Het zou kunnen betekenen dat hij niet alleen zijn eigen hierna maals op het spel zette, maar ook dat van de cliënt. Deze vraag, wat het met hemzelf deed, was hem nog niet gesteld. Tegelijk met de angst, realiseerde hij zich ook dat dit is hoe hij zijn werk wil doen. Hij wil trouw blijven aan die cliënt, menswaardige zorg verlenen, ook als zij hem vraagt haar in haar zelfgekozen einde bij te staan. Een dergelijke vraag en een zo eerlijk antwoord kon, denk ik, alleen maar opkomen door onze werkwijze en de sfeer die daarbij ontstond.

Casus

Hier één casus van de twee die besproken zijn bij het symposium: Het betreft een vrouw in de bloei van haar leven. Als familielid van een bewoner die in het verpleeghuis woonde en daar heel goede mantelzorg kreeg van de familie, kwam zij in beeld bij de geestelijk verzorger. Zij bleek zelf ernstig ziek te zijn en wilde thuis verzorgd worden. De geestelijk verzorger had wekelijks telefonisch contact met haar waarin hij met haar meeleefde en haar bemoedigde. Zij hechtte veel waarde aan deze gesprekken en zo werd gedurende enkele jaren een vertrouwensband opgebouwd. Toen haar arts haar vertelde dat verdere behandeling van haar ziekte niet mogelijk was en gestaakt zou worden, was zij erg verdrietig en deelde zij haar verlangen om te blijven leven met de geestelijk verzorger. Zij sprak over zichzelf als een gelovige vrouw die zich nauw verbonden voelde met Allah. Vanuit haar diepe wens om te blijven leven, bleef euthanasie voor haar in eerste instantie buiten beschouwing. De geestelijk verzorger was hier blij om en steunde haar hierin. Uiteindelijk kwam zij hier zelf van terug en tekende een euthanasieverklaring, omdat zij zich hierin door Allah bevestigd voelde. Aan de geestelijk verzorger vroeg zij of hij haar wilde bijstaan in het ziekenhuis en of hij bij haar wilde zijn in de laatste momenten van haar leven. Hier heeft hij bevestigend op geantwoord.

Kun je nog iets meer zeggen over het verloop van het symposium?

Dat we het symposium begonnen met casuïstiekbespreking was in deze context ook spannend. We hadden ons dat van te voren niet zo gerealiseerd, maar aan de IUR worden bijeenkomsten als deze normaal gesproken geopend met een Koranrecitatie, en dat hadden we niet gepland. Maar na het welkom heten van de deelnemers, wilde de imam toch een Koranrecitatie. Dat zet de bijeenkomst in een religieus kader en dat wilden wij nu juist open laten. De islamitische geestelijk verzorgers worden ook opgeleid om met alle mensen in gesprek te kunnen gaan, niet alleen met de mensen van hun eigen geloofsrichting. In de concrete praktijk ga je ook niet eerst een gebed uitspreken voor je met de cliënt in gesprek gaat. De betrekking is voor ons het kader. De betrekking tussen de geestelijk verzorger en de cliënt, dat is het kader en daar ontstaat de menselijkheid, de menswaardigheid.

Deze vraag, wat het met hemzelf deed, was hem nog niet gesteld

Er waren ruim veertig belangstellenden, mensen die in de zorg werkzaam zijn en studenten van de IUR. Vooral de tweede vraag (zie kader) maakte veel discussie los. Moslim-deelnemers zochten hun weg tussen enerzijds de jurisprudentie in bronnen van de islam en anderzijds het werken vanuit een vertrouwensband met de cliënt. Met betrekking tot de gepresenteerde casuïstiek vroegen zij zich daarbij af of de barmhartigheid van Allah niet zo diep zou kunnen zijn, dat het kiezen voor palliatieve sedatie of euthanasie daar inbegrepen is. Deelnemers met een christelijke achtergrond herkenden het dilemma van gesprekken van vroeger in hun achterban. Hier meenden zij dat trouw blijven tot aan de grens van de dood voorop staat en erkennen dat het mysterie tussen een gelovige en diens God niet te doorgronden is. Door met elkaar hierover in gesprek te gaan worden de uitgangspunten voor het

professioneel handelen als geestelijk verzorger diepgaand onderzocht. Dit is precies wat ons voor ogen stond. Doordat mensen in groepjes erover praten, zoals in de supervisiegroepen, worden ervaringen breder gedeeld. Hiermee kunnen we een bijdrage leveren aan menswaardige zorg.

Hoe gaan jullie nu verder? Krijgt het symposium nog een vervolg?

Ja, zeker. Meteen na het symposium kwamen al een aantal deelnemers zich melden met de vraag om ook een bijeenkomst als deze te organiseren in een academisch ziekenhuis. Zij zien hierin een belangrijk middel om dilemma's uit hun werkpraktijk met elkaar en met collega's van andere disciplines te onderzoeken en te delen. Een andere belangrijke uitkomst is dat het management van een grote zorginstelling (waar de geestelijk verzorger werkt die de casuïstiek inbracht), intern op deze wijze in gesprek wil gaan over goede zorg. In alle lagen van de organisatie, dus ook met artsen, verpleegkundigen en zorgmedewerkers. Dus op twee plekken gaat het vuurtje nu een beetje lopen. We gaan dat met elkaar verder uitwerken en stapsgewijs kijken wat daar uitkomt. Dat is de werkwijze die wij voorstaan: het kleinschalig houden en zo de diepte ingaan elke keer. Het is zo belangrijk dat mensen van verschillende religies en opleidingen met elkaar in gesprek gaan. We kunnen hier ook andere universiteiten en opleidingen bij gaan betrekken, zoals bijvoorbeeld de Protestantse Theologische Universiteit, of de Christelijke Hogeschool. En dan net zoals nu het gesprek aangaan op basis van de concrete praktijk. Vanuit een concrete praktijk kijken mensen toch weer heel anders dan wanneer ze vanuit een dogma redeneren. Door in gesprek te zijn over de concrete praktijk staan de dogma's niet voorop en vallen de schotjes een beetje weg. Dan krijgen we vrij zicht op wie de ander is en hoe we met die ander kunnen samenwerken.

Emma Schotveld is geestelijk begeleider bij Hospice Wageningen-Renkum